

MARIE SOBOTKOVÁ

Univerzita im. Palackého v Olomouci
Čechy

TWÓRCZOŚĆ POETYCKA CZESŁAWA MIŁOSZA W CZESKICH PRZEKŁADACH

WSTĘP

W PRZECIĄGU PONAD 70 LAT CZESCY TŁUMACZE WPROWADZILI DO RODZIMEGO życia literackiego większą część artystycznego dorobku Czesława Miłosza (1911–2004)¹, na który składają się zarówno dzieła prozatorskie, jak i poetyckie². Pierwszy etap prac nad przekładami Miłoszowych tekstów przypada już na 1946 rok, kiedy to za sprawą Jaroslava Závady (1907–1964)³ w 1. numerze brneńskie-

¹ Zob. M. Alexa, *České překlady básní Czesława Miłosze* [niepublikowana praca licencjacka], Brno 2012, https://is.muni.cz/th/362454/ff_b/alexa_bakalarska_prace_fin.pdf [dostęp: 12.02.2018].

² M. Alexa, *Recepcja wierszy Czesława Miłosza w Czechach: 23 tłumaczy*, „Świat i Słowo” 2015, nr 2 (25), http://www.swiatyslowo.ath.bielsko.pl/sis25/sis_25_art_15.pdf [dostęp: 12.02.2018]. Autor artykułu (opublikowanego w 2015 roku) oblicza, że na czeski przełożono ok. 45% wierszy Miłosza, czego dokonało łącznie 23 tłumaczy. Przeprowadzona w tekście analiza mówi wiele zarówno o tych tłumaczach, którzy twórczością Miłosza zajmowali się okazjonalnie, jak i o tych, którzy wracali do niej wielokrotnie. Poszczególne przekłady ukazywały się najpierw w czasopiśmie lub wchodziły w skład antologii publikowanych – przynajmniej do 1948 roku – w oficjalnych wydawnictwach. Po 1948 roku przez 20 lat nie było możliwe wydawanie tekstów Miłosza w oficjalnym obiegu z dwóch powodów. Po pierwsze, od 1948 roku zaczyna się w Czechosłowacji okres politycznych represji prowadzonych w imieniu ówczesnego kierownictwa partii, co miało przyczynić się do oczyszczenia życia publicznego z tzw. „elementów reakcyjnych i wrogich ideologicznie”. Częścią tego procesu stało się również ingerowanie władz komunistycznych w życie literackie. Powodem drugim była emigracja Miłosza w 1951 roku, najpierw do Francji, a następnie do USA. Dopiero krótkotrwały okres odwilży w 1968 roku (i częściowo w kolejnym roku) sprawił, że możliwa stała się publikacja części przekładów w czasopiśmie „Světová literatura”. Przez kolejne 20 lat twórczość Miłosza mogli poznać wyłącznie ci, którzy mieli dostęp do literatury wydawanej w tzw. drugim obiegu. Por. także: V. Novotný, *Ke kritické recepci Czesława Miłosze v české literární kultuře*, w: M. Benešová, R. Rusin Dybalska, L. Zakopálová i in., *Proměny polonistiky: tradice a výzvy polonistických studií*, Praha: Karolinum, 2014, s. 87–93.

³ Por.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 4/II U–Ž. Dodatky A–Ř*, Praha: Academia, 2008, s. 1687–1689; Jaroslav Závada, *Životopis*, <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/jaroslav-zavada-47892> [dostęp: 12.02.2018]. Jaroslav Závada (1907–1964) zajmował się przekładami z litera-

go czasopisma „Blok” został wydrukowany wiersz *Miasto* z tomu *Ocalenie*⁴. Fakt, że już rok po wydaniu polskiego oryginału pojawił się czeski przekład, jest pocieszający, choć należy podkreślić, że jakoś tłumaczenia pozostawia wiele do życzenia. Oczywiście, ówczesny czytelnik „Błoku” nie mógł tego ocenić, dziś jednak mamy możliwość przeprowadzenia analizy porównawczej, która wskazuje na dość daleko posuniętą swobodę autora przekładu. Wiemy, że Miłosz dokonał gruntownej korekty tekstów wydanych w *Ocaleniu* oraz że tom został poddany rzetelnej korekcie redakcyjnej i językowej⁵, w związku z czym podejście czeskiego tłumacza wydaje się dyskusyjne. Závada bowiem pozwolił sobie na samodzielną rekonstrukcję całości wiersza, bezzasadnie pomieszał semantycznie znaczące miejsca, niszcząc tym samym nadaną im przez Miłosza specyficzną gradację, przez co w znaczący sposób zmienił pierwotny zamiar poetycki polskiego poety. Oprócz zmian w konstrukcji utworu tłumacz nie ustrzegł się również kilku nieścisłości semantycznych. Można więc stwierdzić, że Závada zastosował w pracy strategię tłumaczeniową wyraźnie świadczącą o tym, że oryginalny tekst był dla niego zbyt skomplikowany i zbyt długi. Analizę porównawczą kilku miejsc, uznanych przez nas za kluczowe dla całości wiersza, przeprowadzimy w końcowej części artykułu, opatrzonej nagłówkiem: *Kilka uwag o przekładach wierszy Miłosza*.

W 1947 roku została wydana antologia polskiej poezji pt. *Pochodně. Výbor z polské poezie 1938–1945*⁶. Stosunkowo skromna w rozmiarach – licząca 103

tur słowiańskich, szczególnie z literatury rosyjskiej, rzadziej z literatury serbsko-chorwackiej i słoweńskiej. Oprócz przekładu wiersza *Miasto* Závada napisał też postłowie do antologii *Nová polská poezie* (Praha: Československý spisovatel, 1952), wspólnie z Adolfem Hoffmeisterem, Janem Pilařem, Josefem Rumlerem, Zikmundem Skybą i Erichem Sojką. Uwzględniwszy rok wydania, nie może dziwić, że w tej antologii zabrakło miejsca dla prezentacji twórczości Czesława Miłosza. Cenzura w Czechosłowacji działała na tych samych zasadach, co cenzura w Polsce: po 1951 roku, kiedy Miłosz stał się politycznym emigrantem, z bibliotek usunięto jego pierwszy powojenny tom poezji *Ocalenie*. Aż do 1980 roku twórczość poety nie była wydawana, za wyjątkiem *Traktatu moralnego*, który ukazał się w 1948 roku w „Twórczości”. Por. *Ocalenie (tom poetycki)* [hasło], [https://pl.wikipedia.org/wiki/Ocalenie_\(tom_poetycki\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Ocalenie_(tom_poetycki)) [dostęp: 12.02.2018]. O cenzurze w Czechach: *Cenzura v Česku* [hasło], https://cs.wikipedia.org/wiki/Cenzura_v_%C4%8Cesku [dostęp: 12.02.2018].

⁴ „Blok” 1946, R. 1, nr 1. Por. też: B. Sečková, *Uměnovědná tematika v revue Blok 1946–1949* [niepublikowana praca magisterska], Brno 2012, https://is.muni.cz/th/178455/ff_m/diplomova_prace.pdf [dostęp: 12.02.2018]; C. Miłosz, *Wiersze*, <http://biblioteka.kijowski.pl/milosz%20czeslaw/wiersze.pdf> [dostęp: 12.02.2018].

⁵ Por. *Ocalenie (tom poetycki)* [hasło]...

⁶ *Pochodně. Výbor z polské poezie 1938–1945*, przeł. J. Pilař, Brno: F. Borový, 1947. Antologia obejmuje teksty Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, Stanisława Balińskiego, Romana Bratnego, Władysława Broniewskiego, Józefa Czechowicza, Tadeusza Gajcego, Tadeusza Hołuja, Jana Huszczy, Mieczysława Jastruna, Bolesława Karpińskiego, Marii Morstin-Górskiej, Czesława Miłosza, Jana Bolesława Ożoga, Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, Juliana Przybosa, Jerzego Putramenta, Tadeusza Różewicza, Jarosława Marka Rymkiewicza, Włodzimierza Słobodnika, Leopolda Staffa, Artura Marii Swinarskiego, Juliana Tuwima, Adama Ważyka, Kazimierza Wierzyńskiego, Adama Włodka, Wojciecha Żukrowskiego i Kseni Żytomirskiej. Nie jest jasne,

strony – książka została przygotowana do druku przez Jana Pilařa⁷, który przełożył wydrukowany w niej wiersz Miłosza ****Upadli w ciemność pogardy*⁸. Pilař w owym czasie potrzebował jeszcze pomocy językowej Antonína Stanislava Mágra⁹. Całość została opatrzona posłowiem Karela Krejčíego, wybitnego literaturoznawcy, autora licznych publikacji poświęconych polskiej literaturze i polskim realiom, również historycznym¹⁰.

W 1948 roku, w 7. i 8. numerze czasopisma „Kritický měsíčník”¹¹, w rubryce „Nowi polscy poeci” oraz w dziale „Z nowej polskiej poezji”¹² zostały wydrukowane przekłady utworów wielu polskich poetów, m.in. wiersza Miłosza *Piosenka o końcu świata*. Jego tłumaczem był także Jaroslav Závada. W tym samym roku pojawiło się tłumaczenie kolejnego utworu Miłosza – *W Warszawie*, dokonane przez Erika Sojkę (1922–1997)¹³.

KONTEKST HISTORYCZNY – PRZEWROT POLITYCZNY Z LUTEGO 1948 ROKU

W następstwie zmian politycznych w okresie powojennym Czechosłowacja znalazła się w radzieckiej strefie wpływów, co przyczyniło się do wzmożonych

jakie kryteria zostały zastosowane przy dokonywaniu wyboru autorów i tekstów opublikowanych w tej antologii. Informacja o autorach wierszy, które zostały przetłumaczone przez Pilařa, została zaczerpnięta z jego książki *Má cesta za polskou poezií. Vzpomínky. Portréty. Eseje*, Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 431.

⁷ Por. listę przekładów Jana Pilařa: <http://database.obecprekladatel.cz/database/P/PilarJan.htm> [dostęp: 12.02.2018].

⁸ Por. *Pochodně. Výbor z polské poezie 1938–1945...*, s. 79.

⁹ Antonín Stanislav Mágr (1887–1960) został księgarzem, ponieważ z przyczyn politycznych nie mógł studiować. Pracował w Lipsku, 2 lata spędził również w Poznaniu, gdzie doskonale opanował język polski. W latach 20. przebywał w Pradze. Uznawany jest za ważnego propagatora kultur słowiańskich. Por. <http://www.badatelna.eu/fond/2334/uvod/> [dostęp: 12.02.2018].

¹⁰ Por. Karel Krejčí [hasło], https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Krej%C4%8D%C3%AD [dostęp: 12.02.2018]. Już w 1946 roku w wydawnictwie Orbis wyszła jego ważna i do dziś ceniona monografia *Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle: život, dílo, forma a jazyk*.

¹¹ „Kritický měsíčník. Literární a kulturně politický časopis humanisticko-spirituálního zaměření” ukazywał się w latach 1938–1942, do numeru 4. jako miesięcznik (R. 1–5), później jednak jego publikowanie zostało wstrzymane przez niemieckie urzędy. W latach 1945–1948 (R. 6–9) pismo ukazywało się jako kwartalnik, przy czym w większości wypadków drukowano numery podwójne. W 1948 roku (R. 9), od stycznia do października, opublikowano 15 numerów, po czym wydawanie czasopisma zostało wstrzymane z powodów politycznych. Por. *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2/II K–L*, Praha: Academia, 2000, s. 981–982.

¹² Por. „Kritický měsíčník” 1948, nr 7–8, s. 171–175.

¹³ Sojka jest autorem doskonałego czeskiego przekładu *Pana Tadeusza*. Tłumaczył nie tylko teksty Mickiewicza, ale również Henryka Sienkiewicza, Juliusza Słowackiego, Sławomira Mrożka oraz wielu innych polskich pisarzy. Przekład Miłoszowego wiersza *Ve Varšavě* został opublikowany w czasopiśmie: „List. Sdružení moravských spisovatel” 1948, nr 7–8, s. 184–185.

kontaktów kulturalnych między Polską a Czechosłowacją¹⁴. Obiecująco zapowiadająca się wymiana myśli uległa zahamowaniu pod wpływem nacisków ideologicznych, w wyniku których upowszechniły się zaczerpnięte z partyjnej nowomowy pojęcia takie jak: postępowość, reakcyjność, wróg klasowy itp. W efekcie literaturę zaczęto oczyszczać z „wrogich klasowo elementów wywrotowych” i rozpoczęło się pilnowanie „czystości ideologicznej strefy literackiej”¹⁵.

CENZURA PO 1948 ROKU

Aby zapewnić sobie dominację polityczną, Komunistyczna Partia Czechosłowacji (KSČ) uznała za konieczne kontrolowanie wszelkich działań społecznych. Ostro występowano zarówno przeciwko rzeczywistym, jak i potencjalnym przeciwnikom systemu. Gwarancję prawomyślności w sferze kultury miała dać centralna instytucja nadzorująca wszystkie mass media i zapewniająca zgodność wydawanej literatury z linią partyjną. Tym sposobem w latach 1948–1955 zaczyna pracę czechosłowacka cenzura, kontrolująca druk wszelkich publikacji, ingerująca również w plany wydawnicze. Dochodzi do odejścia od zamierzonych wcześniej działań, do likwidacji gotowych już książek. Zamykane są także niezależne wydawnictwa. W czerwcu 1949 roku zostaje powołana do życia Narodowa Czeska Rada Wydawnicza (NERČ), składająca się z niemal 20 komisji tematycznych. Przykładowo, komisja akceptacyjna NERČ miała możliwość oceny poszczególnych planów wydawniczych, ale decydowała *de facto* o całokształcie życia literackiego. W najgorszej sytuacji były samodzielne wydawnictwa i księgarnie – 2000 zaplanowanych przez nie publikacji zostało skreślonych na podstawie decyzji podjętej przez tzw. komisję likwidacyjną NERČ¹⁶. Twórczość literacką – zarówno rodzimą, jak i tłumaczoną – regulował Główny Urząd Nadzoru Druku (HSTD), który został powołany do życia na mocy tajnego rozporządzenia władz (nr 17/1955). Tym samym w Czechosłowacji w ramach działalności

¹⁴ 10 marca 1947 roku podpisano oficjalny *Układ o przyjaźni i wzajemnej pomocy między Republiką Czechosłowacką a Polską* [Smlouva o přátelství a vzájemné pomoci mezi Československou republikou a republikou Polskou] – zob. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1947/154/> [dostęp: 12.02.2018]. 4 lipca 1947 roku podpisano zaś umowę o współpracy kulturalnej [Dohoda o kulturní spolupráci] między tymi krajami – zob. *Vyhláška č. 259/1948 Sb.*, <http://www.epi.sk/zzcr/1948-259> [dostęp: 12.02.2018]. Szerzej na temat rozwoju czechosłowacko-polskich stosunków kulturalnych – por. O. Bartoš, *Na prahu druhého tisíciletí. Náčrt vývoje československo-polských kulturních vztahů*, Praha: Polské informační a kulturní středisko, 1985.

¹⁵ Por. *Dějiny české literatury 1945–1989*, cz. 2: 1948–1958, red. P. Janoušek, Praha: Academia, 2007 – rozdziały: *Politické a kulturní souvislosti* (s. 15–60), *Cenzura* (s. 61–68), *Překladová literatura* (s. 110–118). Por. także: P. Tomek, *50. léta – budování totalitního státu*, <http://www.totalita.cz/50/> 50.php [dostęp: 12.02.2018].

¹⁶ Por. *Cenzura*, w: *Dějiny české literatury 1945–1989...*, s. 65.

Ministerstwa Spraw Wewnętrznych funkcjonowała w formie zinstytucjonalizowanej cenzura prewencyjna, która obowiązywała aż do września 1955 roku¹⁷.

Wobec prac tłumaczeniowych przyjęto, a następnie wdrożono tzw. Leninowski model podwójnej kultury¹⁸. W okresie kulturalnego upadku powstało czasopismo „Maj” (1955), promujące „słuszną” z ideologicznego punktu widzenia twórczość, w tym również dorobek poetycki wybranych polskich poetów, np. w roczniku opublikowanym w 1958 roku¹⁹.

CENZURA W LATACH 60.

W latach 1953–1956, czyli w okresie po śmierci Józefa Stalina, doszło do częściowego złagodzenia wymagań cenzuralnych – również w stosunku do publikacji tłumaczeń zagranicznych utworów, co było spowodowane faktem poszerzenia listy tzw. autorów postępowych. Platformą, na której możliwa była prezentacja „dopuszczalnych autorów”, stało się czasopismo „Literatura światowa” [„Světová literatura”]²⁰, jednak wobec Czesława Miłosza, który od 1951 roku przebywał na emigracji, nie można było liczyć na jakiegokolwiek ustępstwa dotyczące publikacji jego dorobku czy biografii²¹.

¹⁷ Por. M. Wögerbauer i in., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, t. 1: 1749–1938, t. 2: 1938–2014, Praha: Academia, 2015. W 2. tomie wymienione są publikacje poddane cenzurze po 1948 roku – por. rozdział: *Cenzura knih po únorovém převratu 1948* (s. 959–1007). W części zatytułowanej *Případové studie 1938–1949* (s. 1011–1095) pokazano rozwój cenzury, skupiając się na konkretnych przykładach. Rozdział siódmy, dotyczący okresu 1949–1989 i zatytułowany *V zájmu pracujícího lidu*, pokazuje działanie cenzury w układzie chronologicznym (s. 1099–1223). Dla niniejszych analiz najważniejsza jest część rozważań poświęcona sytuacji od lat 60. do 1989 roku. HSDT stworzył szczególnie restrykcyjny system kontroli publikacji książkowych.

¹⁸ Model ten opierał się na pojęciu kultury: (1) postępowej i ludowej, która wspiera budowanie socjalistycznego społeczeństwa, oraz (2) burżuazyjnej i wstecznej, która skazana jest na zanik. Por. *Překladová literatura*, w: *Dějiny české literatury 1945–1989...*, s. 110.

¹⁹ Ukazały się w nim m.in. wiersze Jerzego Harasymowicza, Tadeusza Różewicza i Zbigniewa Herberta.

²⁰ O początkach pisma „Světová literatura” – por. Z. Semínová, *Počátky časopisu Světová literatura a angloameričtí autoři, část 1–2.*, <http://www.iliteratura.cz/Clanek/17287/pocaty-casopisu-svetova-literatura-a-angloamericti-autori-cast-1->; <http://www.iliteratura.cz/Clanek/17289> [dostęp: 12.02.2018]. Z okazji rocznicy powstania czasopisma, w 1966 roku został przygotowany *Almanach Světové literatury 1956–1965*; kolejny *Almanach Světové literatury* pochodzi z 1986 roku. Jako dodatek „Světová literatura” jest częścią miesięcznika „Host” – por. <http://casopis.hostbrno.cz/o-nas/historie>; <http://casopis.hostbrno.cz/archiv/2004/1-2004> [dostęp: 12.02.2018]. W 1969 roku, kiedy ukazał się przekład wierszy Czesława Miłosza stworzony przez Vlastě Dvořáčkovą, redaktorem naczelnym był Jan Vladislav (1923–2009). Por. *Jan Vladislav* [hasło], https://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Vladislav [dostęp: 12.02.2018].

²¹ Do usuwania książek, których autorzy mieli być zapomniani, dochodziło etapami. Etap pierwszy miał miejsce od początku lat 50. do 1968 roku. Etap drugi objął okres od początku lat 70. do 1989

Zakaz druku utworów Miłosza trwał aż do drugiej połowy lat 60. Stopniowa odwilż, która przyczyniła się do wydarzeń Praskiej Wiosny z 1968 roku, doprowadziła m.in. do powstania iluzji, że możliwe będzie zbudowanie komunizmu z „ludzką twarzą”. Szybko jednak okazało się, że proces ten nie mógł zakończyć się szczęśliwie. Wkroczenie tzw. „bratniej pomocy” pod egidą ZSRR, rzekomo w celu obrony socjalizmu, miało miejsce 21 sierpnia 1968 roku i położyło kres jakimkolwiek nadziejom na zmianę systemu.

W momencie określanym dzisiaj jako *intermezzo* Praskiej Wiosny, 26 czerwca 1968 na podstawie rozporządzenia władz datowanego na 13 czerwca tego samego roku, został m.in. zlikwidowany urząd cenzury. Zgromadzenie Narodowe zdecydowało, że stosowanie cenzury jest niedopuszczalne²², jednak ten pełen nadziei okres trwał zbyt krótko. W przeciągu 2 kolejnych lat wznowiono działalność cenzorską, która stopniowo doprowadziła do likwidacji wolności słowa. Powstał Urząd ds. Publikacji i Informacji (ÚTI), który miał zapewnić możliwość funkcjonowania cenzury oraz dać władzom pełną kontrolę nad mediami²³. W następstwie stopniowego znoszenia wolności słowa, a także prześladowania kolejnych twórców i eliminowania ich z życia literackiego, z czasem powstał tzw. drugi obieg wydawniczy²⁴. Wedle danych przytoczonych przez *Słownik českých pisarzy. Próba rekonstrukcji historii české literatury z lat 1948–1979*, wydany w Toronto w 1982 roku, prześladowaniom poddano ok. 400 pisarzy i pisarek²⁵.

roku. W Polsce nie panowały w tym czasie tak rygorystyczne zasady w stosunku do autorów emigracyjnych. Wobec Miłosza obowiązywały oczywiście ograniczenia, szczególnie po 1951 roku, usuwano również jego książki z bibliotek i oficjalnie nie był wydawany, jednakże po 1980 roku sytuacja uległa zmianie. Uzyskanie literackiej Nagrody Nobla częściowo przynajmniej przełamało oficjalną linię partyjną i książki Miłosza stały się na nowo elementem panoramy rodzimej literatury.

²² Por. M. Wögerbauer i in., *V obecném zájmu...*, s. 1156–1160. Zakaz upubliczniania dorobku autorów emigracyjnych obowiązywał do 1989 roku. Por. uwagi o braku możliwości publikowania tekstów Miłosza zawarte w rozdziale „*Ózetefka*” a jejich „*elpěčka*”. *Prohibita a oddělení zvláštních fondů v době normalizační*, w którym konstatuje się, że „Czesław Miłosz jest emigrantem, więc nie można w ogóle o nim wspominać” (s. 1309). Por. też: <http://www.ucl.cas.cz/edice/dejiny/dejiny-ceske-literatury-1945-1989/216-dejiny-ceske-literatury-1945-1948-iii-dil> [dostęp: 12.03.2018].

²³ Zob. cyfrowe archiwum czasopism: <http://archiv.ucl.cas.cz/> [dostęp: 12.03.2018]. Działania cenzury wpłynęły np. na „Týdeník Svazu čs. spisovatelů. Literární listy” (1968), który nawiązywał do „Literárních novin” (zlikwidowanych we wrześniu 1967 roku). Od listopada 1968 roku zaczęły wychodzić „Listy” (1968–1969) oraz „Týdeník Svazu čs. spisovatelů”, który tematycznie i redakcyjnie nawiązywał do „Literárních listů”. Por. też: P. Šámal, *Mimořádná opatření. Restaurace rozptýlené cenzurní soustavy (1969–1972)*, w: M. Wögerbauer i in., *V obecném zájmu...*, s. 1161–1176; tenże, *Normalizační model rozptýlené cenzurní soustavy*, w: M. Wögerbauer i in., *V obecném zájmu...*, s. 1177–1201.

²⁴ Por. P. Šámal, *Paralelní oběh jako důsledek cenzury*, w: M. Wögerbauer i in., *V obecném zájmu...*, s. 1202–1222.

²⁵ Por. T. Vlček, *Rok 1968*, <http://www.totalita.cz/1968/1968.php> [dostęp: 12.03.2018].

EMIGRACJA PO LUTYM 1948 ROKU

W pierwszych 6 miesiącach po przewrocie komunistycznym, który miał miejsce w lutym 1948 roku, Czechosłowację opuściło ok. 8000 osób, niektóre źródła wspominają nawet o 40 tysiącach emigrantów²⁶. W przeciwieństwie do późniejszej fali emigracyjnej, która nastąpiła po 1968 roku, ludzie wyjeżdżający wówczas z kraju wierzyli, że będzie to jedynie rozwiązanie tymczasowe. Nie zakładali bowiem, że system komunistyczny utrzyma się w Czechosłowacji tak długo. Wśród osób, które zdecydowały się wtedy opuścić kraj, byli literaci²⁷, m.in: Ferdinand Peroutka, Pavel Tigríd, Jan Čep, Egon Hostovský, Jiří Voskovec, František Listopad, Jiří i Emil Kovtunowie²⁸. W latach 1956–1992 Pavel Tigríd redagował kwartalnik „Świadectwo” [„Svědectví”]²⁹. Pismo to po raz pierwszy ukazało się w Nowym Jorku w 1956 roku, od 1960 roku było publikowane w Paryżu, zaś w okresie 1990–1992 wydawano je w Pradze nakładem Wydawnictwa Melantrich.

Po lutym 1948 roku na emigrację zdecydowali się bracia Kovtunowie: Emil (1925–2016) oraz Jiří (1927–2014), poeta, prozaik i historyk, który współpracował z takimi czasopismami jak „Vývoj”, „Obzory”, „Świadectwo” (Paryż) czy „Proměny” (Nowy Jork). Obaj bracia wspólnie przełożyli fragmenty wierszy Czesława Miłosza i opublikowali je w kwartalniku „Świadectwo” już w 1963 roku³⁰. Dzięki temu przynajmniej część czytelników mogła się zapoznać z dorobkiem polskiego poety, który ze względu na działania czeskiej cenzury nie był Czechom zbyt dobrze znany. Swoje przekłady bracia Kovtunowie wzbogacili o krótką notę biograficzną oraz tłumaczenia wybranych tekstów z tomu *Król Popiel i inne wiersze*³¹. Na czeski przełożone zostały wiersze: *Król Popiel*, *Co było wielkie* oraz cykl *Album snów*. Wiersz *Co było wielkie* będzie jeszcze dokładniej omawiany³².

²⁶ Por. *Emigrace* [hasło], <https://cs.wikipedia.org/wiki/Emigrace> [dostęp: 12.03.2018].

²⁷ M. Přibán, *Kdo byl kdo v české exilové literatuře*, <http://casopis.hostbrno.cz/archiv/2009/3-2009/kdo-byl-kdo-v-ceske-exilove-literature-let-1948-1968> [dostęp: 12.03.2018]. Por. także: H. Kurillová, *Emigrace z Československa a exil*, <http://manipulatori.cz/emigrace-z-ceskoslovenska-a-exil/> [dostęp: 12.03.2018].

²⁸ Na temat Jiřego Kovtuna – por. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1053> [dostęp: 12.03.2018].

²⁹ Szerzej o tym piśmie – por. <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi> [dostęp: 12.03.2018].

³⁰ Por. stronę tytułową pisma „Svědectví” (R. 6, nr 21, lato 1963). W dziale „Literatura a umění” figuruje pozycja: Czesław Miłosz, *Výběr z básní (v překladech Emila a Jiřího Kovtuna)* – http://scriptum.cz/soubory/scriptum/svedectvi/svedectvi_1963_21.pdf [dostęp: 12.03.2018].

³¹ W zbiorze *Król Popiel i inne wiersze* znajdują się utwory z lat 1944–1962, które wydał Instytut Literacki w Paryżu jako 79. tom Biblioteki „Kultury”. Por. *Król Popiel i inne wiersze* [hasło], https://pl.wikipedia.org/wiki/Kr%C3%B3l_Popiel_i_inne_wiersze [dostęp: 12.03.2018].

³² Por. C. Miłosz, *Wiersze wszystkie*, Kraków: Znak, 2011, s. 137–139.

EMIGRACJA PO 1968 ROKU

Pokolenie Praskiej Wiosny – czyli ci, którzy zdecydowali się na emigrację po 21 sierpnia 1968 roku – miało świadomość, że polityczne realia kraju nie ulegną zmianie przez długi czas. Wskazuje na to fakt, że w okresie od sierpnia 1968 do 1969 roku, kiedy granice były jeszcze częściowo otwarte, z Czechosłowacji wyjechało 40 tysięcy osób, zaś w ciągu następnych 20 lat, aż do 1989 roku, wyemigrowało kolejnych 140 tysięcy³³. Studiami nad tymi wydarzeniami czeskiej historii zajmują się obecnie uczestnicy projektu „Współczesna czeska historia do szkół”, który jest finansowany w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) oraz z budżetu państwowego Republiki Czeskiej³⁴. Wśród emigrantów tej fali byli: Jiří Pelikán, Ivan Sviták, Josef Škvorecký, Zdena Salivarová, Karel Kryl, Arnošt Lustig, Vojtěch Jasný, Ota Filip. Z kraju wyjechały osoby, które można określić mianem elit społecznych: politycy, artyści, dziennikarze, literaci, Czechosłowację opuścili najlepsi specjaliści z różnych dziedzin i naukowcy. Była to niepowetowana strata dla państwa. Impulsem do emigracji stała się również Karta 77 i późniejsza akcja „Asanace” podjęta przez organy bezpieczeństwa wobec sygnatariuszy tego dokumentu. Większość osób, które zdecydowały się go podpisać, została zmuszona do wyjazdu z kraju³⁵. Wśród emigrantów znaleźli się m.in.: Ivan Medek, Zdeněk Mlynář, Jiří Lederer, Jiří Kolář, Jiří Gruša, Pavel Kohout, Vlasta Třešňák, Jaroslav Hutka, Pavel Landovský.

Za granicą powstało szereg nowych wydawnictw. Do 30 istniejących dołączyło w okresie posierpniowym kolejnych 35, m.in. w Toronto wydawnictwo '68 Publishers kierowane przez Josefa Škvoreckiego i jego żonę czy w Kolonii wydawnictwo Index. Urząd Bezpieczeństwa zarejestrował wówczas 30 wydawanych czasopism, w tym działające wciąż „Świadectwo” Tigrída oraz pisma takie jak: „Listy”³⁶, „Proměny”³⁷, „Poezie mimo domov”³⁸, „Česká expedice”³⁹, „Edice

³³ Por. *Emigrace* [hasło]... Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców podaje o wiele wyższą liczbę emigrantów z ówczesnej Czechosłowacji – łącznie ok. 250 tysięcy osób.

³⁴ Tematyka tego projektu obejmuje pojęcia: emigracji, emigracji czechosłowackiej w okresie komunizmu, emigracji polutowej i emigracji posierpniowej. Por. <http://manipulatori.cz/emigrace-z-ceskoslovenska-a-exil/> [dostęp: 12.03.2018].

³⁵ O emigracji posierpniowej: <http://manipulatori.cz/emigrace-z-ceskoslovenska-a-exil/> [dostęp: 12.03.2018].

³⁶ Por.: B. Dokoupil, *Listy (1) 1946–48*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=143>; tenże, *Listy (2) 1968–69*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=144&hl=>; tenże, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=149> [dostęp: 12.03.2018].

³⁷ Por. M. Přibáň, *Proměny (1964–1991)*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=190> [dostęp: 12.03.2018].

³⁸ Por. tenże, *Poezie mimo domov (1975–1996)*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1786> [dostęp: 12.03.2018].

³⁹ Por. P. Časlavová, *Česká expedice (1979–2007)*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1866> [dostęp: 12.03.2018].

Expedice”⁴⁰, „Edice Petlice”⁴¹, „Index”⁴², „Krameriova expedice”⁴³ i szereg innych. Wypada wspomnieć tu również o mającym lokalny charakter czasopiśmie „Ječmínek”, które ukazywało się w Ołomuńcu i dzięki pewnym swym działaniom było postrzegane jako pismo zainteresowane polskimi sprawami. Oprócz nowych wydawnictw i czasopism powstawały również fundacje, niektóre działają aż do dziś, np. Fundacja Karty 77.

CZESŁAW MIŁOŚZ W OBIEGU OFICJALNYM: „SVĚTOVÁ LITERATURA” W 1969 ROKU

W okresie przejściowym po sierpniu 1968 i na początku 1969 roku, pomimo oficjalnych zakazów, dzięki staraniom Vlasty Dvořáčkové udało się opublikować w 2. numerze czasopisma „Světová literatura” przekłady wierszy Czesława Miłosza. Utwory poprzedziła przedmowa Otakara Bartoša (1928–1995): polonisty, literaturoznawcy, nauczyciela akademickiego i tłumacza. Vlasta Dvořáčková wybrała 13 utworów przyszłego polskiego noblisty, w tym 2 wiersze ze zbioru *Ocalenie* [Záchrana]: *Spotkanie* (Wilno, 1937) [S setkání] i *Pożegnanie* (Kraków, 1945) [Loučení]. Tom *Ocalenie* [Záchrana] był jedną z pierwszych książek wydanych w powojennej Polsce i zawierał 61 utworów, które powstały w latach 1932–1945. Autor sam przygotował ten zbiór do druku, co oznaczało, że czescy tłumacze *de facto* pracowali z kanoniczną wersją tekstów. Dzięki temu, że Miłosz skrupulatnie odnotowywał daty i miejsca powstania swoich wierszy, możemy dziś dokładnie prześledzić chronologię poszczególnych utworów. Niektórzy czescy tłumacze nie decydują się jednak na przekład tych dodatkowych informacji, którymi opatrzone są poszczególne teksty, więc czescy czytelnicy nie zawsze mogą poznać okoliczności, które wywarły wpływ na powstanie wierszy. Nie jest to rozwiązanie najszcześliwsze, ponieważ w wielu wypadkach właśnie te dodatkowe treści pozwalają „zakotwiczyć” czytany utwór w konkretnym czasie i miejscu, a przez to lepiej go zrozumieć.

⁴⁰ Właśnie w tym piśmie Miroslav Červenka (1932–2005) pod pseudonimem Otakar Č. Mokřý opublikował przekład *Hymnu o perle*. Por. P. Čáslavová, *Edice Expedice*, <http://www.slovníkeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1879> [dostęp: 12.03.2018].

⁴¹ Por. też, *Edice Petlice* (1972–1990), <http://www.slovníkeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1721> [dostęp: 12.03.2018].

⁴² Por. M. Přibáň, *Index* (1971–1990), <http://www.slovníkeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1705> [dostęp: 12.03.2018].

⁴³ Por. P. Čáslavová, *Krameriova expedice* 78 (1978–1990), <http://www.slovníkeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1877>. Zob. także informacje o wydanej w podziemiu antologii *Slovo a zed’ – Slovo a zed’* [hasło], https://cs.wikipedia.org/wiki/Slovo_a_zed%C4%8F [dostęp: 12.03.2018].

W dokonanym przez Dvořáčkovą wyborze 13 wierszy znajdziemy również tekst z tomu *Światło dzienne* [*Denní světlo*]⁴⁴ – *Naród*⁴⁵ (Kraków, 1945) [*Národ*]. Z tomu poetyckiego *Król Popiel i inne wiersze* [*Král Popel a jiné básně*]⁴⁶ przełożonych zostało 6 wierszy: *Portret grecki* (Washington, D.C., 1948) [*Řecký portret*], *Nie więcej* (Montgeron, 1957) [*Nic víc*], *Kresy* (Berkeley, 1962) [*Na pohraničí*], *Sroczość* (Montgeron, 1958) [*Strakost*], *Co było wielkie* (Montgeron, 1959) [*Co bylo velké* – w czeskim przekładzie bez dedykacji: *Aleksandrowi i Oli Watom*], *Powinien, nie powinien* (Berkeley, 1961) [*Má, nemá*]⁴⁷.

Szczególne miejsce w tym tomie poetyckim zajmuje wiersz napisany w Goszczycach pod Krakowem, czyli we wsi, w której małżeństwo Miłoszów mieszkało od października 1944 roku aż do początków 1945 roku. Chodzi o utwór *Rozmowa płocha*, który pierwotnie miał stać się częścią sporządzonego w jednym zaledwie egzemplarzu minitomiku poetyckiego zatytułowanego *Wiersze pół-perskie*. Zbiór ten, opublikowany w styczniu 1945 roku, poeta zadedykował przyjacielowi Jerzemu Turowiczowi, członkowi „Bratniej Pomocy Słoniów [!] Europejskich”⁴⁸ – jak go sam Miłosz w dość humorystyczny sposób określił – w podzięce za zgodę na zamieszkanie w domu matki żony Turowicza. Tom *Wiersze pół-perskie* zawiera utwory: *Perla*, *Gwiazda*, *Świat*, *Skarga dam minionego czasu*, *Los*, *Pożegnanie*, *Morał*, *Na dobrą noc*, *Przyrodzie – pogrózka*, *Życzenie*. Trzy spośród nich złożyły się później na wiersz *Rozmowa płocha*, zamieszczony w zbiorze *Król Popiel i inne wiersze*. Cztery kolejne teksty – *Skarga dam minionego czasu*, *Los*, *Pożegnanie* i *Życzenie* – opublikowano natomiast w tomie *Ocalenie* [*Záchrana*], wiersz *Pożegnanie* pod zmienionym tytułem – *Ucieczka*. Pozostałe utwory, czyli *Morał*, *Na dobrą noc*, *Przyrodzie – pogrózka*, ukazały się jako *Wiersze rozproszone* z lat 1937–1944.

„JEČMÍNEK”

– OŁOMUNIECKIE CZASOPISMO DRUGIEGO OBIEGU

O historii tego podziemnego czasopisma oraz jego zasługach w promowaniu twórczości Czesława Miłosza w Czechach można się wiele dowiedzieć z wypo-

⁴⁴ C. Miłosz, *Światło dzienne*, Paryż: Instytut Literacki, 1953. Por. także: *Światło dzienne* [hasło], https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%9Awiat%C5%82o_dzienne [dostęp: 12.03.2018]. Przywołany tom poetycki zawiera wiersze publikowane do 1951 roku w polskich czasopismach krajowych: „Odrodzeniu”, „Nowej Polsce”, „Warszawie”, „Twórczości”, „Zeszytach Wrocławskich”, „Nowej Kulturze”. *Światło dzienne* jest pierwszym zbiorem wydany na emigracji w 1953 roku jako 5. tom Biblioteki „Kultury”.

⁴⁵ Wiersz *Naród* został opublikowany w 1. numerze czasopisma „Warszawa” w 1946 roku.

⁴⁶ C. Miłosz, *Król Popiel i inne wiersze*, Paryż: Instytut Literacki, 1962. Por. także: *Król Popiel i inne wiersze* [hasło]...

⁴⁷ Większość przekładów, które ukazały się w „Světové literatuře”, znalazło się w tomie *Mapa času* z 1990 r.

⁴⁸ Por. *Wiersze pół-perskie* [hasło], https://pl.wikipedia.org/wiki/Wiersze_p%C3%B3%C5%82-perskie [dostęp: 12.03.2018].

wiedzi Václava Buriana⁴⁹, np. tych związanych z 100. rocznicą urodzin Miłosza⁵⁰. Odpowiadając na pytania Lucii Zakopalové, Burian opowiedział, jak w sierpniu 1980 roku znalazł się wraz z przyjaciółmi w Gdańsku i tam właśnie – zupełnie przypadkiem – odkrył pośród książek podarowanych mu przez Jarosława Dubiela (opozycyjnego polskiego publicystę i jednego z założycieli ruchu Wolność i Pokój) książkę Czesława Miłosza wydaną w podziemnej Niezależnej Oficynie Wydawniczej NOWA. Znacząca jest w tym wypadku oczywiście data, bowiem właśnie w 1980 roku Miłosz otrzymał literacką Nagrodę Nobla. Burian wcześniej znał już tom *Ocalenie* [Záchrana]⁵¹. Jak wspomina dalej, był to również moment, w którym poznał swojego wieloletniego przyjaciela Leszka Engelkinga⁵².

Od października 1981 roku do końca 1987 roku na łamach czasopisma „Ječmínek” ukazało się nie tylko wiele przełożonych przez Buriana wierszy Czesława Miłosza, ale również tłumaczenia tekstów prozaicznych, wśród których przeważają eseje. Pomiędzy październikiem 1981 a styczniem 1983 roku w „Ječmínku” wydrukowano łącznie 9 wierszy – jeden z nich wszedł w 1990 roku w skład tomu *Mapa času*⁵³. Znaczący jest fakt, że już w 1. numerze czasopisma z października 1981 roku (s. 14–19)⁵⁴ zamieszczono podstawowe informacje o Miłoszu, w tym również wzmiankę o tym, że pisarz mógł po powstaniu „Solidarności” po 30 latach emigracji powrócić do kraju. W tym samym numerze „Ječmínka” znalazło się również miejsce na druk wierszy z tomów *Miasto bez imienia* [Město beze jména]⁵⁵, *Rady* [Rady], *Twój głos* [Tvůj hlas], *Ars poetica?* [Ars poetica?], *Moja wierna mowa* [Má věrná řeč], *Wyspa* [Ostrov]. Z kolei do styczniowego numeru z 1983 roku (s. 8–11)⁵⁶ zostały wybrane i przetłumaczone przez Buriana wiersze: *Los* [Osud] i *Pożegnanie* [Rozloučení] z tomu *Ocalenie* [Záchrana], a ze zbioru *Król Popiel i inne wiersze* [Král Popel a jiné básně] – utwór *Rozmowa płocha* [Nevážný rozhovor]. W „Ječmínku” z kwietnia 1984 roku (s. 58–66)⁵⁷ czytelnikom zaprezentowano obszerne fragmenty *Ziemi Urlo*, które

⁴⁹ Por. Václav Burian [hasło], https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1clav_Burian [dostęp: 12.03.2018].

⁵⁰ Por. L. Zakopalová, *Hovory o básnické řeči*, <http://casopis.hostbrno.cz/archiv/2011/5-2011/hovory-o-basnicke-reci> [dostęp: 12.03.2018].

⁵¹ Burian wspominał również o tym, że często oryginalne teksty nie były dostępne w całości lub też kopie, którymi dysponowano, zawierały błędy redakcyjne. Te problemy zniknęły dopiero po 1989 roku. Por. L. Zakopalová, *Prozřetelnost chrání hlupáčky a umělce*, <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=116&clanek=061128> [dostęp: 12.03.2018].

⁵² Por. też, *Hovory o básnické řeči*...

⁵³ C. Miłosz, *Mapa času*, Praha: Odeon, 1990. W tym translatorskim przedsięwzięciu, liczącym 83 wiersze, udział wzięli Vlasta Dvořáčková, Iveta Mikešová i Václav Burian.

⁵⁴ Por. http://scriptum.cz/soubory/scriptum/jecminek/jecminek_1981_01.pdf [dostęp: 12.03.2018].

⁵⁵ Tom ten wydany został przez Instytut Literacki w Paryżu w 1969 roku i jest to zapewne ta książka, którą Burian – jak sam wspomina – otrzymał w 1980 roku.

⁵⁶ Por. http://scriptum.cz/soubory/scriptum/jecminek/jecminek_1983_01.pdf [dostęp: 12.03.2018].

⁵⁷ Por. http://scriptum.cz/soubory/scriptum/jecminek/jecminek_1984_04.pdf [dostęp: 12.03.2018].

Burian opatrzył tytułem *Má víra [Moja wiara]*. W numerze czasopisma opublikowanym w 1986 roku z okazji świąt Bożego Narodzenia (s. 4–13)⁵⁸ przetłumaczona została rozmowa Miłosza z Aleksandrem Fiutem, której pierwodruk ukazał się na łamach „Tygodnika Powszechnego”. W 1. numerze z listopada 1987 roku (s. 63–76)⁵⁹ wydrukowano natomiast tekst Miłosza *Dostojewskij a Sartre*, oryginalnie zamieszczony w tomie *Poszukiwania. Wybór publicystyki rozproszonej 1931–1983*⁶⁰. „Ječmínek” z listopada 1987 roku zawiera też pierwszy wykład Miłosza pt. *Svědeckví poezie. Šest přednášek o bolestech našeho století*, jak również wiersz *Rue Descartes* ze zbioru *Gdzie słońce wschodzi i kędy zapada* w przekładzie Buriana⁶¹.

NOWY ETAP PRZYBLIŻANIA TWÓRCZOŚCI MIŁOSZA CZESKIM CZYTELNIKOM – LATA 90. XX WIEKU⁶²

Lata 90. przyniosły nowe możliwości obcowania z twórczością Czesława Miłosza, również Václavowi Burianowi, który miał okazję osobiście poznać polskiego poetę. Jak sam tłumacz wspominał, niezapomnianym doświadczeniem było także korespondowanie z noblistą, co miało miejsce w 1987 roku dzięki pośrednictwu Leszka Engelkinga. Pretekstem do wymiany listów była potrzeba weryfikacji niektórych fragmentów tekstów – dążąc do jak najpełniejszej wierności przekładu, czeski tłumacz chciał zapytać poetę, czy postępował zgodnie z jego intencjami podczas pracy nad zbiorem *Město beze jména*.

Po pierwszym wydaniem oficjalnie w Czechach wyborze wierszy Miłosza (opublikowanym przez Wydawnictwo Odeon w 1990 roku) Václav Burian postanowił przetłumaczyć i opublikować tomiki wcześniejsze, czyli poprzedzające wydarzenia z 1989 roku. W pracy pomagała mu doskonała znajomość polskiej literatury i umiejętność dzielenia się własnymi doświadczeniami lekturowymi z czeskim czytelnikiem. Spełnieniem snów⁶³ Buriana było spotkanie z Czesławem Miłoszem i jego małżonką, które miało miejsce w Pradze w 1990 roku, kolejne odbyło się w Ołomuńcu w 1993 roku. Jak wspomina tłumacz, poeta został przyjęty z należytyymi honorami i uznaniem. Gościł też wówczas w Teatrze Muzycznym, który obecnie jest częścią Muzeum Sztuki w Ołomuńcu. Na pyta-

⁵⁸ Por. http://scriptum.cz/soubory/scriptum/jecminek/jecminek_1986_12.pdf [dostęp: 12.03.2018].

⁵⁹ Por. http://scriptum.cz/soubory/scriptum/jecminek/jecminek_1987_01.pdf [dostęp: 12.03.2018].

⁶⁰ Por. C. Miłosz, *Poszukiwania. Wybór publicystyki rozproszonej 1931–1983*, oprac. K. Piwnicki [K. Kopeczyński], Warszawa: CDN, 1985.

⁶¹ Wiersz *Rue Descartes* do tomu *Mapa času* przełożyła Iveta Mikešová.

⁶² Por. T. Vlček, *Sametová revoluce 1989. 11 dní, které otřáslý Československem*, http://www.totalita.cz/1989/1989_11.php [dostęp: 12.03.2018].

⁶³ Por. L. Zakopalová, *Hovory o básnické řeči...*

nie, jakie wrażenia ze spotkania z noblistą zachował w pamięci, Burian odpowiedział: „było to dla mnie bardzo dojmujące doświadczenie, a dla Miłosza, mam taką nadzieję, przynajmniej miłe. Jednakowoż to, czego się od Miłosza nauczyłem, pochodziło przede wszystkim z książek”⁶⁴. Burian nakreślił przy okazji coś, co można by roboczo nazwać planami dalszych prac czeskich polonistów. W rozmowie z Lucią Zakopalową stwierdził bowiem:

powinno się – jak myślę – przygotować duży wybór z twórczości Miłosza, najlepiej z materiałami audio na CD, bo przecież Miłosz wspaniale recytował wiersze i takich nagrań jest sporo. Ale warto by było też przygotować publikację, w której znalazłyby się przykłady korespondencji, rozmów, eseistyki, czyli fragmenty książek, które w całości nie pojawiają się nigdy w żadnym czeskim wydawnictwie. Tak jak to kiedyś miało miejsce w serii Klubu Przyjaciół Poezji⁶⁵.

Po nagłej śmierci Václava Buriana w październiku 2014 roku krąg bliskich mu osób w 2016 roku ustanowił coroczny konkurs literacki, Nagrodę Václava Buriana. W efekcie w Ołomuńcu powstała nowa polsko-czesko-słowacko-węgierska inicjatywa kulturalna. Co roku przyznawane są dwa wyróżnienia: nagroda poetycka oraz nagroda za wkład w dialog środkowoeuropejski. Ogłoszenie wyników odbywa się 28 września, w dniu św. Wacława. Pierwszym laureatem nagrody poetyckiej został Milan Džinský (ur. 1974)⁶⁶, zaś nagrodę za wkład w dialog środkowoeuropejski otrzymał polski eseista Aleksander Kaczorowski. W 2017 roku laureatami zostali polski poeta Tomasz Różycki (ur. 1970)⁶⁷ oraz Węgier László Szigeti⁶⁸. Nagrodę publiczności zdobyła zaś słowacka poetka Anna Ondrejková (ur. 1954)⁶⁹.

Lata 90. XX wieku są niezmiernie bogate, zarówno pod względem jakości, jak i ilości przekładów tekstów Czesława Miłosza. Można powiedzieć, że w tym okresie najpełniej zaprezentowano w Czechach dorobek pisarski polskiego noblisty. Miłoszowe teksty wzięli na warsztat najlepsi czescy tłumacze. Tom *Mapa času* (Praha: Odeon, 1990) przełożyli – jak już zaznaczono – Vlasta Dvořáková,

⁶⁴ *Budoucím čtenářům starých novin. Výbor polonistických textů Václava Buriana z let 1981–2014*, red. J. Jeništa, A. Militz, Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 2017, s. 12. W przywołanym tomie zostały przedstawione tłumaczenia książkowe Buriana – por. rozdział *Knižní překlady Václava Buriana* (s. 217). W zakończeniu tej publikacji znajduje się wybrana bibliografia tekstów o tematyce polskiej: *Výběrová bibliografie textů s polskou tematikou* (s. 218–228).

⁶⁵ Por. L. Zakopalová, *Hovory o básnické řeči...*

⁶⁶ Por. Milan Džinský [hasło], https://cs.wikipedia.org/wiki/Milan_D%C4%9B%C5%BEinsk%C3%BD [dostęp: 12.03.2018].

⁶⁷ Por. Tomasz Różycki (poeta) [hasło], [https://pl.wikipedia.org/wiki/Tomasz_R%C3%B3%C5%BCycki_\(po_eta\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Tomasz_R%C3%B3%C5%BCycki_(po_eta)) [dostęp: 12.03.2018].

⁶⁸ Por. László Szigeti [hasło], https://sk.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1szl%C3%B3_Szigeti [dostęp: 12.03.2018].

⁶⁹ Por. Anna Ondrejková [hasło], https://sk.wikipedia.org/wiki/Anna_Ondrejkov%C3%A1 [dostęp: 12.03.2018].

Iveta Mikešová i Václav Burian, zbiór *Krameriova expedice* (Praha: Mladá fronta, 1992) – Miroslav Červenka⁷⁰, a kolekcję *Svědectví poezie – šest přednášek o neduzích našeho věku* (Praha: Mladá fronta, 1992) – Václav Burian. *Ztročený duch* (Praha: Torst, 1992) ukazał się w przekładzie Andreja Stankoviča i Jindřicha Bellinga⁷¹, z kolei *Údolí Issy* (Praha: Mladá fronta, 1993) wydano w tłumaczeniu Heleny Stachovej. *Traktáty a přednášky ve verších* (Olomouc: Votobia, 1996) przełożył Burian, esej *Rodná Evropa* (Olomouc: Votobia, 1997) – Stachová, a zbiór *Pejsek u cesty* (Praha: Mladá fronta, 2000) – ponownie Václav Burian. Utwory: *To* (Praha: Paseka, 2003) oraz *Saligia a jiné eseje* (Brno: Barrister a Principal, 2005) przetłumaczył Josef Mlejnek. Tłumaczem tomu *Svět: prosté básně* (Zblon: Opus, 2008) jest Jiří Červenka, a książki *Myslivcův rok* (Brno: Host, 2011) oraz zbioru *Poslední básně* (Praha: Triáda, 2011) – Mlejnek.

NAJNOWSZE PRZEKŁADY POEZJI CZESŁAWA MIŁOSZA – TOMY POETYCKIE *TO* I *WIERSE OSTATNIE*

Tom wierszy Miłosza z 2000 roku został opatrzone prostym tytułem *To*. Zbiór ten może być traktowany jako swoiste pożegnanie autora ze światem, ponieważ zawarte w publikacji poetyckie obrazy przepełnione są pesymistycznym spojrzeniem na ludzką egzystencję i na własny los. Opowiadają o śmierci, przed którą nie da się uciec. Już 3 lata po pierwodruku czescy czytelnicy mogli za sprawą Josefa Mlejnika⁷² przeczytać wiersze Miłosza. Tłumacz podjął się niebywale trudnego zadania, przekładając z języka polskiego na czeski ów poetycki zapis smutku przepełnionego ponurą atmosferą, związaną z doświadczaniem starości⁷³. Ta tematyka nie była obca Mlejnkowi, dzięki wcześniejszej pracy nad przekładem *Roku myśliwego*. Tym razem jednak tłumacz musiał zmierzyć się z wyzwaniem niesionym przez teksty liryczne, które wymagają specyficznej wrażliwości i empatii, cech pozwalających patrzeć ze zrozumieniem na poetycki świat wypełniony bólem i wspomnieniami. W wierszach pojawiają się członkowie rodziny, przyjaciele i dawne miłości. W stosunku do tego odchodzącego świata konieczne jest zachowanie wrażliwości i ciepła – wydaje się, że Mlejnek taką umiejętność

⁷⁰ Wydanie *Hymnu o Perle* [*Krameriova expedice*] w obiegu oficjalnym poprzedziły edycje drugoobiegowe z 1983, 1985 i 1986 roku. Przekłady te Miroslav Červenka wydał pod pseudonimem Otakar Č. Mokřý.

⁷¹ *Ztročený duch* ukazał się w drugim obiegu w 1983 roku – por. załącznik do katalogu wierszy w pracy: https://is.muni.cz/th/362454/ff_b/alexa_bakalarska_prace_fin.pdf [dostęp: 12.03.2018].

⁷² Josef Mlejnek – publicysta, poeta, krytyk literacki oraz teatralny – zajmuje się także tłumaczeniem z języka francuskiego. Mlejnek przetłumaczył zbiór wierszy Miłosza *To*, wybór jego eseistyki *Saligia a jiné eseje*, poetycki tom *Poslední básně* oraz dziennik poety z lat 80. XX wieku pt. *Myslivcův rok*. Por. L. Zakopalová, *Hovory o básnické řeči...*

⁷³ Zbiór wierszy *To* został wydany w prestiżowym wydawnictwie Paseka (2003).

posiadł, pracując z tekstami polskiego poety. Zwierzał się jednak ze swych wątpliwości, które nurtowały go przy tłumaczeniu poezji, a szczególnie podczas przekładania dzieł Miłosza. Poezja ta ujmowała czeskiego tłumacza zwłaszcza tym, że przez jej pryzmat można było mówić o uniwersalnej dla każdego człowieka tęsknocie za znalezieniem swojego miejsca na ziemi, a także o chęci określenia własnego stosunku do Stworzyciela. Według Mlejnika liryka Miłosza dostarczała również wielu bodźców do poszukiwania odpowiedzi na niepokojące pytania, wynikające z wątpliwej postawy człowieka. Jedno z takich pytań, do którego noblista wielokrotnie wracał, przybrało poetycką postać w wierszu *Unde malum*⁷⁴. W tym utworze liryczna wypowiedź zaczerpnięta od Tadeusza Różewicza: „Skąd się bierze zło? / jak to skąd / z człowieka / zawsze z człowieka / i tylko z człowieka” doprowadziła Miłosza do konstatacji: „zniknie ze świata zło / kiedy zniknie świadomość / rzeczywiście panie Tadeuszu / zło (i dobro) bierze się z człowieka”⁷⁵. Jasne więc staje się, że zło rzeczywiście bezpośrednio wiąże się z człowiekiem, ale to samo można powiedzieć o dobru, które również człowiek jest skłonny czynić.

Świat stworzony przez Boga nie wydaje się przy tym zbyt łaskawy dla biednych i słabych. Istnieje w nim wszechobecne zło, a próby walki z nim są jednym z wiecznie aktualnych tematów poezji. Jednakże, mimo tej beznadziejnej sytuacji, w tomie *To* odnaleźć można również iskrę nadziei, którą daje wiara w zmartwychwstanie i idące za nim zbawienie ludzkości i świata. To właśnie jest owo tytułowe „To” – kruche i nieuchwytnie, o którym najlepiej milczeć ze względu na szacunek do człowieka znajdującego się w stanie beznadziei i rozpacz: „To jasne, że nie mówiłem, co naprawdę myślę, / ponieważ na szacunek zasługują śmiertelni, / I nie wolno wyjawiać, w mowie ani na piśmie / Sekretów naszej wspólnej cielesnej mizerii”⁷⁶.

Słowa Miłosza wydają się być definitywne i finalne, poeta uświadamia sobie bowiem, że pisanie o ogromie bólu i rozczarowań oraz o strachu i niepewności, o tym, jak wygląda rzeczywistość w swej istocie, prowadzi do nieistnienia i jest zadaniem najtrudniejszym, ponieważ: „nikt nie ośmiela się mówić, jak było, / i ja, dostatecznie stary, żeby pamiętać, / powtarzam jak inni słowa politycznie poprawne, / bo nic nie upoważnia mnie / do wyjawiania rzeczy zbyt okrutnych dla ludzkiego serca”⁷⁷.

Ostatni zbiór wierszy napisanych przez Czesława Miłosza ukazał się już po śmierci poety. W tomie znalazły się utwory z lat 2002–2004⁷⁸, przy czym o selekcji tekstów decydował sam poeta.

⁷⁴ C. Miłosz, *Unde malum*, w: tegoż, *To*, Kraków: Znak, 2011, s. 1195.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ C. Miłosz, *To jasne*, w: tegoż, *To...*, s. 1172.

⁷⁷ Tenże, *Przemilczane strefy*, w: tamże, s. 1175.

⁷⁸ Tenże, *Wiersze wszystkie*, Kraków: Znak, 2011. Dalsze cytowania pochodzą z przedrukowanego w tym zbiorze tomu *Wiersze ostatnie* (s. 1301–1353), który jako osobna publikacja ukazał się w 2006 roku.

Miłosz przez całe życie sam zajmował się przygotowaniem swoich utworów do edycji i starał się nic w tej materii nie pozostawiać przypadkowi. Przy pracy nad ostatnim tomem poeta korzystał z pomocy asystentki – Agnieszki Kosińskiej, która nie tylko nadzorowała ostateczny kształt tekstów, ale również dbała o to, by wszystkie rozpoczęte wiersze zostały ukończone. Kosińska sporządziła też finalną listę utworów i opatrzyła całość tytułem *Wiersze ostatnie*. Zadbala ponadto o rozpowszechnienie wybranych tekstów w czasopiśmie literackich takich jak „Odra”, „Tygodnik Powszechny” czy „Zeszyty Literackie”. W zbiorze ukazało się w sumie 26 niepublikowanych wcześniej wierszy. Całość podzielona została na pięć różnych pod względem tematycznym części, w których dominuje ton refleksyjny. Pierwsza z nich, obejmująca 12 wierszy, opatrzona została odautorskim komentarzem: „Zapisy mego czucia, że żyję, oddycham. Tym były moje wiersze więc hymnami wdzięczności. A razem z tym byłem świadomy nieszczęścia, skaleczenia. I nic we mnie nie było spontaniczne, ale pod kontrolą woli”⁷⁹.

Pomimo początkowego tonu bezsilności w wierszu *Dziewięćdziesięcioletni poeta podpisuje swoje książki* Miłosz zdobywa się na bardziej osobisty, ale i zdecydowany głos, którym odchodzący człowiek broni się przeciwko zarzutom zdrady i odszczepieństwa, stawianym mu przez przeciwników uznających poetę za osobę wywyższającą się oraz potrafiącą wyłącznie krytykować i stawiać się ponad innymi. Miłosz swoje „grzechy” stara się przedstawić w odpowiednich proporcjach: „Wiernie służyłem polskiemu językowi / pośród wielu języków jest dla mnie jedyny, / I wzywa, nakazuje, żeby go uświetniać, (...) bo mówi nim (...) wiele istot tak dobrych i czystych, / Że ich modlitwy powinny świat zmienić”⁸⁰.

Część druga *Wierszy ostatnich* liczy 9 tekstów i kończy się wierszem *Historie ludzkie*, w którym odnaleźć możemy apel: „Panie na Wysokościach! / Nie zostawiaj ich w otchłani, bez Czyśca i Piekła, / Błądzących labiryntem. Włóż w moje usta modlitwę / Za nas, za nich i za mnie, / Który ich miałem opisać / i nie opisałem”⁸¹.

W czwartej części⁸² do głosu dochodzi ton niepokoju i wątpliwości związany z eschatologiczną przestrzenią, do której podąża człowiek: „Ja też chciałem wierzyć, że trafię do tej krainy / i będę mógł tam dalej robić to, co zacząłem na ziemi...”⁸³.

Jednak ta chwilowa słabość zostaje przezwyciężona, zaś poeta powraca do realnego świata, od którego nie ma ucieczki. W wierszu *Co mnie* czytamy: „Co nam do tego – jeżeli w naszej krainie milknie zgłęb świat / I wchodzimy w Inne, poza czas i przestrzeń”⁸⁴.

⁷⁹ Tamże, s. 1301.

⁸⁰ C. Miłosz, *Dziewięćdziesięcioletni poeta podpisuje swoje książki*, w: tamże, s. 1311.

⁸¹ Tenże, *Historie ludzkie*, w: tamże, s. 1326.

⁸² W analizowanym wydaniu *Wierszy ostatnich* nie ma części trzeciej.

⁸³ Tenże, *Niebiańskie*, w: tamże, s. 1327.

⁸⁴ Tenże, *Co mnie*, w: tamże, s. 1330.

Ostatnim wierszem piątej części jest tekst, który można traktować jako dowód na znalezienie harmonii wynikającej z pozytywnego myślenia. Elementem niezbędnym do czerpania tej nadziei jest dla Miłosza wiara w Boga wyrażona modlitwą, bowiem człowiek może poznawać rzeczywistość zarówno w życiu, jak i poprzez śmierć: „Potrzebuję Boga, żeby mi przebaczył / potrzebuję Boga miłosiernego”⁸⁵.

Boga Czesław Miłosz poszukiwał w ciągu całego swojego życia. W Jego istnienie wielokrotnie wątpił, jednak na końcu swojej życiowej wędrówki odnalazł Go. Odkrycie to poeta wyraża słowami: „Wysoko nad ziemią obojętności i bólu / jaśniej Twoje imię”⁸⁶, po czym z tak typową dla siebie autoironią dodaje: „Modlę się do mego podręcznego boga. / Bo On musi mieć miliardy uszu, / I jedno ucho ma dla mnie zawsze otwarte”⁸⁷.

ZAKOŃCZENIE

Większa część poetyckiego dorobku Czesława Miłosza została w ciągu ostatnich 70 lat przełożona na język czeski, jednakże droga czeskiego czytelnika do gruntownego poznania dorobku polskiego poety nie jest zakończona. Kiedy przed laty Václav Burian proponował podjęcie prac nad kolejnym wyborem utworów Miłosza, przypomniał specjalną serię wydawniczą „Klub přátel poezie”, która działała w ramach wydawnictwa „Československý spisovatel”⁸⁸. Dzisiaj dysponentem tej serii jest Mladá fronta⁸⁹. W latach 1961–1982 i 1991–1993 w ramach cyklu „Klub přátel poezie” ukazywało się corocznie od 4 do 5 tomów publikacji pióra najwybitniejszych czeskich pisarzy, a także przekłady z literatury światowej od czasów antycznych aż po współczesność. Publikowane dzieła wzbogacano o informacje biograficzne i bibliograficzne. Nieodłączną częścią niektórych edycji były płyty gramofonowe, wydania faksymiliów czy inne dodatki. W taki sposób przygotowano wydanie tomów: *Začarovaná drožka* poświęconego Konstantemu Ildefonsowi Gałczyńskiemu (1963), *Tančící Sokrates* z wyborem tekstów Juliana Tuwima (1966) czy też *Naděje* Władysława Broniewskiego (1973). Wydaje się, że w dzisiejszych czasach edycja utworu powinna być połączona z jego wydaniem w formie e-booka. Pozostaje tylko mieć nadzieję, że plan nakreślony

⁸⁵ Tenże, *Jak mogłem*, w: tamże, s. 1340.

⁸⁶ Tenże, *Sanctificetur*, w: tamże, s. 1352.

⁸⁷ Tenże, ***, w: tamże, s. 1344.

⁸⁸ M. Přibáň, *Československý spisovatel*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1635> [dostęp: 12.03.2018].

⁸⁹ Por. <https://oz.kurzy.cz/mlada-fronta-as/klub-pratel-poezie-p131899z223729u.htm> [dostęp: 12.03.2018].

przez Buriana, zakładający opublikowanie w podobnej serii dzieł Miłosa, do-
czeka się kiedyś realizacji.

przeł. Michał Hanczakowski

POSTSCRIPTUM
– KILKA UWAG O PRZEKŁADACH WIERSZY MIŁOSA⁹⁰

MIASTO

1. **Nad ruinami wstaje dzień**, wędrowny grajek pustym oknom gra,
Z głową na bok schyloną skoczne tony ze skrzyпки wywodzi.
A w oknie tylko niebo, gołębi miga ćma,
I tak w tej rannej ciszy świat nowy się rodzi.

2. I wiatr, gdy struny drutów pękły, martwe drzwi otwiera,
Na których kłamce dotąd pozostał niezmyty
Ślad ręki przypadłego bez wieści bohatera,
I toczy po pokoju dziewczyny zabitej
Szczesany z włosów puch.

3. A serce bije. Słuchaj. Jest w tym dziw nad dziwy,
Że ono trwa, gdy wszystkie oczy patrzą – nowe,
Że wygrzebaną spod cegieł pokrywy,
Stopioną w ogniu na drzwiach wieszają podkowę

4. Na inne szczęście. Słuchaj. I radość, i wstyd
Żyć jeszcze raz, na nieobeszłej ziemi,
Powracać i ślubować, gdy zmarzły kasztan kwitł,
Winy dawne odkupić czynami lepszemi.

5. Bólu prawdziwy, sławo i niesławo,
Ty wielka, że godna jesteś jedynie milczenia,
Brzękiem słów pustych twego nie dotknie imienia,
Kto tęsknił, wie. **Nie powie nic.** Warszawa.

6. **Poprzez węgierskie góry, sowieckie ugory**
Szliśmy do ciebie. Znamy te noce nieludzkie,
Kiedy zgłodniałym oczom, przez otwarte chmury
Nie ty, lecz inne miasta jako stada judzkie
Jawiły się, skupione nad rzeką w dolinach.

7. **Złych mocarstw świata były przed nami granice**,
Krzywdą ludzka i rozpacz, te same w innych śpiewały językach,
W twarz nam świeciły azjatyckie, zmęczone księżycy,
Lecz gdyśmy na siebie spojrzeli – twój wzrok nas spotykał.

⁹⁰ Wszystkie podkreślenia w wierszach – M.S.

8. O Bolesna. Na gruzach praskich grająca kapela,

Mosty w dymach i serce bijące – i to wszystko.

I los – jak niebo, kiedy się rozdziela

Linią ognistą.

9. Że po raz drugi kształt nam ludzki oblec dano

I witać światłem buchające wieki,

Ty, żyjący, nie pytaj tamtych, co to znaczy.

Z pól, gdzie hełmy im rdzawią topniejące śniegi,

Z barykad, z placów trawą zarosłych powstaną,

Życia twojego żaden ci z nich nie przebaczy.

10. Grajku poranny, komu ty tak grasz,

Tam są schody bez domu i piętra bez żywych.

– **Tobie gram, najpiękniejsze z urojonych miast**

I najsmutniejsze z prawdziwych.

Warszawa, 1940

MĚSTO (przel. J. Závada, 1946)

1. **Nad ssutinami vstává den**, potulný hráč pustým oknům vyhrává,

s hlavou na bok skloněnou skočné tóny z houslí loudí.

V oknech pouze nebe, holubí hejno se zamíhá,

Tak v ranním tichu nový svět se rodí.

2. Vítr, když struny drátů pukly, mrtvé dveře otevírá,

Na jejichž veřejích zůstaly nesmyté

Sledy ruky padlého v ssutinách bohatýra

A točí po pokoji dívky zabité

Vyčesaných vlasů chomáčkem.

3. A srdce bije. Poslyš. Jest v tom zázrak nad zázrak,

že ono trvá, kdy všechny oči hledí – poznovu,

že vykopanou zpod ssutin klád,

v ohni přetavenou zavěšují nade dveřmi podkovu.

4. Pro jiné štěstí. Poslyš. I radost a stud,

žít ještě jednou na nekončící zemi,

vracet se a slibovat, až vyraší zas kaštanový prut,

činy lepšími dosáhnout za dávné viny vykoupení.

5. Bolesti pravdivá, slávo a neslávo,

ty velká, žes hodna mlčení jenom,

zvukem slov prázdných, nevyslovím tvoje jméno,

kdo teskní, ví. **Neřeknu nic.** Varšavo!

Uherskými horami, po sovětských pláních

6. šli jsme k tobě. Známe nelidskou noc, jež padá,

když zhladovělým očím, přes zející jámy

ne ty, leč jiná města jak judská stáda
se zjevovala, nakupená nad řekou v dolinách,
Křivda lidská a zoufalství, tytéž, jen v jiných zpívaly jazycích,

7. do tváří nám, svítily asiatské, zmučené měsíce,
Však na sebe když jsme pohlédli, byl to tvůj zrak po nás se otáčející.

8. Ó Bolesná! Na rozvalinách Prahy hrající kapely,

mosty v dýmu, jen srdce, která bijí
a úděl – jak nebe když se rozdělí
ohněm do linií.

Zlých mocností světa byly před námi hranice.

9. Že po druhé nám na sebe vzít lidskou podobu přáno
a vítat světlem věky vybuchující,
ty, živý, netaž se těch, co to znamená.
Z polí, kde přílby rezavějí ve sněhu tajícím,
z barikád, z náměstí trávou zarostlých vstanou,
tvého života ti nikdo z nich neodpustí.

10. Ranní hráči, komu vyhrávati chceš,
tam schody bez domů a poschodí bez živých
– **Tobě hrají, nejkrásnější z měst**
I nejsmutnější z pravdivých.

PIOSENKA O KOŃCU ŚWIATA

W dzień końca świata

Pszczola krąży nad kwiatem nasturcji,

Rybak naprawia błyszczącą sieć.

Skaczą w morzu wesołe delfiny,

Młode wróble czepiają się rynny

I wąż ma złotą skórę, jak powinien mieć.

W dzień końca świata

1. Kobiety idą polem pod parasolkami,

2. Pijak zasypia na brzegu trawnika,

Nawołują na ulicy sprzedawcy warzywa

I łódka z żółtym żaglem do wyspy podpływa,

Dźwięk skrzypiec w powietrzu trwa

I noc gwiaździstą odmyka.

A którzy czekali błyskawic i gromów,

Są zawiedzeni.

A którzy czekali znaków i archanielskich trąb,

Nie wierzą, że staje się już.

Dopóki słońce i księżyc są w górze,

Dopóki trzmiel nawiedza różę,

Dopóki dzieci różowe się rodzą,
Nikt nie wierzy, że staje się już.

Tylko siwy staruszek, który byłby prorokiem,
Ale nie jest prorokiem, bo ma inne zajęcie,
Powiada przewiazując pomidory:
Innego końca świata nie będzie,
Innego końca świata nie będzie.

Ocalenie (1945)

PÍSEŇ O KONCI SVĚTA (přel. J. Závada, 1948)

V den konce světa
Včela krouží nad řeřichou,
Rybář klade zářící síť.
V moři rej veselých delfinů,
Mladí vrabci se čepýří ve stínu
A had má zlatou kůži, jak má mít.
V den konce světa
1. Ženy jdou polem pod slunečnky,
2. Piják usíná pod strání travnatou,
Prodavač jídel na ulici promlouvá,
Loďka s žlutým plachtovím k ostrovu proplouvá,
Zvuk houslí se chvěje ve vzduchu,
Otvírá noc hvězdnatou.
Ti, kdož čekali blesky hromů,
Jsou zklamaní.
A kdož čekali znamení polnice archandělské,
Nevěří, že to již začíná.
Dokud jsou slunce a měsíc na nebi,
Dokud čmelák slétá s květin,
Dokud se rodí růžové děti,
Nikdo nevěří, že to již začíná.

Jenom šedý stařeček, který by byl prorokem
– Není však prorokem, má jiné zaměstnání,–
Povídá, převazuje keře rajských jablek:
Jinaký konec nebude,
Jinaký konec nebude.

PÍSNIČKA O KONCI SVĚTA (přel. V. Dvořáčková, 1990)

V den konce světa
včela krouží nad květem narcisu,
rybář spravuje svoji třpytnou síť,
v moři skáčou veselí delfini,
mladí vrabci sedají na rýny

a had má zlatou kůži, tak jak ji má mít.
V den konce světa

2. opilec na trávníku ze sna nařiká,

1. pod slunečníky ženy polem kráčí,
na ulici halasí prodavači,

lod'ka se žlutou plachtou pluje k ostrovu,
tón houslí setrvává ve vzduchu
a hvězdnatou noc kolem odmyká.

A ti, co čekali blesky a hromobití,

jsou zklamáni,

a ti, co čekali znamení na nebi a archandělské trouby,
nevěří, že je to už teď.

dokavad' slunce s lunou na obloze svítí,

dokavad' čmelák navštěvuje kvítí,
dokud se rodí děti jako z růže květ,
nevěří nikdo, že je to už teď.

Jen šedý stařeček, co měl být prorokem,
jenže si zvolil jiné zaměstnání,
říká, když přivazuje k tyčkám rajčata:
„Ne, jiný konec světa nebude,
ne, jiný konec světa není k mání.“

CO BYŁO WIELKIE

Aleksandrowi i Oli Watom

Co było wielkie, małem się wydało.

Królestwa bladły jak miedź zaśnieżona.

Co poraziło, więcej nie poraża.

Niebiańskie ziemie toczą się i świecą.

Na brzegu rzeki, rozciągnięty w trawie,
Jak dawno, dawno, puszczam łódki z kory.
Montgeron, 1959

CO BYŁO VELKÉ (J. i E. Kovtunové, 1963)

Co bylo velké, to se v malé zvrťlo.

Království bledla jak měď zasněžená.

Co potřelo nás, už nás neubíjí,

Krouží a svítí **nebešťanské země,**

Na břehu řeky, roztažený v trávě,
Jak dávno, dávno pouštím lod'ky z kůry.

CO BYLO VELKÉ (przeł. V. Dvořáčková⁹¹)**Co bylo velké, to se malé zdálo**

Království bledla jak měď zasněžená

Co vyděsilo, to už nevyděsí.

Nebeské země točí se a svítí,

Na břehu řeky, roztažený v trávě,

Jak kdysi, kdysi, pouštím loďky z kůry.*Montgeron, 1959*

Dzięki tłumaczom znaczna część twórczości poetyckiej Czesława Miłosza już od ponad 70 lat jest obecna w czeskim życiu literackim. Aby porównać podejścia przekładowe poszczególnych tłumaczy, wybraliśmy trzy wiersze: dwa z nich pochodzą z pierwszego powojennego wydania zbioru *Ocalenie* [*Záchrana*], trzeci – z tomu *Král Popiel i inne wiersze* [*Král Popel a jiné básně*].

W wytypowanych do analizy wierszach zostały zaznaczone te fragmenty, które wydają się nośne semantycznie w polskim oryginale; ich przekłady nie uwzględniają tego, a nierzadko wręcz przenoszą środek ciężkości poetyckiej ekspresji gdzie indziej. Bliskość oryginału i przekładu jest często naruszana z powodu nieudolności tłumacza, który dopuszcza się nieścisłości, pomyłek i błędów, niekiedy z powodu nieznamośności języka oryginału albo wskutek braku wiedzy na temat polskiego kontekstu kulturowego. Czescy tłumacze często pomijają parateksty, które były dla Czesława Miłosza niezwykle istotne. Są to przede wszystkim dedykacje, których w czeskich przekładach nie znajdziemy wcale, ponadto najczęściej brakuje w tłumaczeniach także dokładnych dat i oznaczenia miejsc powstania oryginalnych wierszy, podczas gdy fakty te Miłosz uznawał za znaczące. W nowszych wydaniach książkowych, powstałych po 1989 roku, a także w najnowszych edycjach, jak np. w zbiorze *Poslední básně* z 2011 roku, nastąpiła korzystna zmiana – paratekstowe informacje zostały zachowane.

Tłumacze powinni dążyć do oddania wszystkich subtelności i możliwie najwierniejszego przekazania treści utworu. U Miłosza istotna jest refleksja nad światem i człowiekiem w nieludzkim czasie drugiej wojny światowej. Niestety, w najstarszym przekładzie wiersza *Miasto* znaleźć można mnóstwo nieścisłości, które zakłócają właściwy przekaz utworu. Jaroslav Závada w swym przekładzie nie oddał wiernie sensu utworu Miłosza. Nie uszanował oryginału zwłaszcza w strofach od szóstej do ósmej, w których zawarte jest sedno autorskiego przekazu poetyckiego. W pierwszym wierszu szóstej strofy wyrażenie: „Poprzez węgierskie góry, sowieckie ugory” wprowadza obraz drogi do zniszczonej Warszawy.

⁹¹ Pierwsze tłumaczenie wiersza ukazało się w piśmie „Světová literatura” w 1969 roku (nr 2, s. 80). Drugie, identyczne, przedrukowano z tomu *Mapa času* (wydanie z 1990 roku, s. 77).

Następnie na pierwszy wers siódmej strofy: „Złych mocarstw świata były przed nami granice” nakłada się obraz cierpienia, ludzkiej krzywdy i rozpacz. Gracją tych poetyckich wizji bliskich Apokalipsie jest pierwszy wers ósmej strofy z apostrofą do zniszczonej Warszawy: „– O Bolesna. Na gruzach praskich grająca kapela”. W czeskim przekładzie należało zachować kolejność ewoluującego motywu. Droga do domu, do Warszawy, jest pełna nadziei, choć stolica uległa zniszczeniu. Jest 1940 rok – mimo to, albo właśnie dlatego, Warszawa jest miastem bohaterów, które pomimo odniesionych ran pozostaje najpiękniejszym z urojonych i prawdziwych miast⁹².

Czeski tłumacz zrezygnował z tej struktury i zastąpił ją tak: do zamykającego piątą strofę wersu: „Kdo teskní, ví. Neřeknu nic. Varšavo!” Závada dołączył wers: „Uherskými horami, po sovětských pláních”, który nie jest spójny z poprzedzającymi go partiami wiersza, ponieważ wiąże się z treścią następującej po nich strofy szóstej. Zatracił się tutaj związek logiczny z wersem „Uherskými horami, po sovětských pláních šli jsme k tobě”. Ósma strofa – utrwalająca wizję zniszczonej Warszawy – jest zakończona wersem: „Zlých mocností světa byly před námi hranice”, który w żaden sposób nie wiąże się z poprzedzającym go obrazem. W oryginalnym tekście wspomniany wers współtworzy siódmą strofę i nakładają się na niego fragmenty o ludzkiej krzywdzie i cierpieniu. Dopiero strofy dziewiąta i dziesiąta czeskiego przekładu pokrywają się w wierszem Miłosa, ale nawet tutaj nie możemy być z tłumaczenia całkowicie zadowoleni, ponieważ pointa całego utworu – w oryginale: „Tobie gram, najpiękniejsze z urojonych miast / I najsmutniejsze z prawdziwych” – nie jest przełożona na czeski poprawnie. Závada przetłumaczył ją następująco: „Tobě hraji, nejkrásnější z měst / I nejsmutnější z pravdivých”. Poprawnie powinna ona brzmieć: „Tobě hraji, nejkrásnější z vybájených měst, / A nejsmutnější ze skutečných”.

Czeski tłumacz zniekształcił w ten sposób pointę, ponieważ z oryginalnego wyrażenia „z urojonych miast” wyrzucił przymiotnik *urojony* – dosłownie: *vybájený*. „Vybájené město, báječné město” oznacza: ‘w swym pięknie niedoścignione’, natomiast dosłownie przetłumaczone *pravdivé* – w wersji Závady: *pravdivé město* – w języku czeskim nie istnieje. Chodzi tutaj o prawdziwe, tj. rzeczywiste miasto jako przeciwieństwo miasta urojonego.

Przekład Závady został opublikowany w 1946 roku, a więc przed ponad 70 laty, ale już wtedy język czeski dysponował leksemami bliskimi tekstowi polskiego oryginału, dlatego tłumacz powinien był je wykorzystać, co podniosłoby wartość przekładu. Polski wers wprowadzający: „Nad ruinami wstaje dzień” Závada mógł przełożyć dosłownie: „Nad ruinami vstává den”, ponieważ miał do wyboru dwa

⁹² Závada z pewnością wiedział, że wiersz Miłosa opisuje realia historyczne – po niemieckim bombardowaniu w 1939 roku Warszawa była zniszczona, lecz nadal bliska wszystkim Polakom i wyjątkowa za sprawą swej historii.

leksemy – *ruiny* albo *sutiny* (według starych zasad pisowni: *ssutiny*). Tłumacz wybrał wariant „Nad ssutinami vstává den”. Niektóre wersy mógł przetłumaczyć bardziej pomysłowo, jak choćby: „Na których kłamce dotąd pozostał niezmyty / Ślad ręki przypadłego bez wieści bohatera” – drugi człon dosłownie brzmiałby po czesku: „stopa rúky po bezestopy zmizelém hrdinovi”. Dla osiągnięcia bardziej poprawnego pod względem stylistycznym przekładu byłaby niezbędna częściowa korekta, mianowicie: „stopa rúky po náhle zmizelém hrdinovi”. Závada ponownie zdecydował się na inny wariant: „Na jejichž veřejích zůstaly nesmyté / Sledy rúky padlého v ssutinách bohatýra”. Leksem *sledy*⁹³ można rozumieć jako przestarzałą formę wyrażenia: „stopy rúky padlého”, jednak leksem *bohatýr* zamiast *hrdina* jest tutaj użyty nieodpowiednio⁹⁴. Závada oprócz tych wszystkich wykroczeń dopuścił się również błędu gramatycznego, gdyż zamienił trzecią osobę liczby pojedynczej czasownika z przeczeniem *nepovědět* na jego pierwszą osobę liczby pojedynczej i niepoprawnie przełożył wersy: „Kto tęsknił, wie. Nie powie nic. Warszawo!” na: „Kdo teskní, ví. Neřeknu nic. Varšavo!”. Poprawna wersja to: „Kdo teskní, ví. Neřekne nic”⁹⁵.

Drugim wierszem ze zbioru *Ocalenie [Záchrana]* jest utwór *Piosenka o końcu świata*, którego tytuł Jaroslav Závada przełożył jako *Píseň o konci světa*. Vlasta Dvořáčková opatrzyła swój przekład adekwatniejszym nagłówkiem – *Pisnička o konci světa*.

Wśród komentarzy dotyczących przekładu Závady znalazło się wiele krytycznych uwag związanych z niezachowaniem kolejności poszczególnych motywów i niewłaściwym odczytaniem tekstu oryginalnego. Zwrócono też uwagę na możliwość wyboru odpowiedniejszych rozwiązań translatorskich, co pozwoliłoby polski oryginał przełożyć jak najwierniej. W drugim wierszu poza tytułem – którego Závada nie przetłumaczył dokładnie, ponieważ chodzi o piosenkę (cz. *písničku*), a więc gatunek lżejszy, weselszy, bardziej żartobliwy (co odpowiada poetyckim obrazom zbliżającego się końca świata, który nie ma być postrzegany jako zagrożenie, ale raczej jako część codzienności człowieka) – tłumacz jest dokładniejszy niż Dvořáčková. Jej *pisnička* wydaje się stosowniejszym przekładem tytułu wiersza, gdyż zawiera ową lekkość i trochę niefrasobliwości względem tego, co przyniosłby koniec świata, a zatem lepiej odpowiada wyobrażeniu Miłosza o podobnej sytuacji. Tym niemniej, wbrew oczekiwaniom, doświadczo-

⁹³ *Slovník spisovného jazyka českého V. R–S* (Praha: Academia, 1989, s. 375) definiuje leksem *sled* jako przestarzały odpowiednik wyrazu *stopa*.

⁹⁴ W *Slovníku spisovného jazyka českého I. A–G* (Praha: Academia, 1989, s. 145) słowo *bohatýr* jest oznaczone jako literackie i łączy się z bylinami rosyjskimi – tradycyjnymi pieśniami rosyjskimi, opiewającymi czyny bohaterów średniowiecznych. W tradycji czeskiej występuje utarte połączenie: „bohatýr Ilja Muromec”.

⁹⁵ Analizowany pierwszy czeski przekład wiersza Miłosza nie spełnia oczekiwań – Jaroslav Závada wykonał mierną pracę, dlatego nie może być dumny z tego tłumaczenia.

na tłumaczka dopuściła się niedokładności, a nawet błędu, ponieważ w jej przekładzie pszczoła zamiast nad odurzająco pachnącą letnią nasturcją („letní omamně vonící řeřichou”) krąży nad wiosennym narcyzem („jarním narcisem”) (!). Biorąc pod uwagę przedstawione w wierszu okoliczności: jest lato, możliwe, że późne, kobiety potrzebują parasolki, staruszek przywiązuje pomidory do tyczek i właściwie wszystko jest, jak ma być, a więc co to za koniec świata! – jest to błąd niedopuszczalny. W polskim oryginale odnajdujemy potrójne zapewnienie, że ludziom nic nie grozi, we wszechświecie panuje harmonia, rozwija się przyroda, rodzą się piękne dzieci. Z pewności tej wynika potrójna anafora w poetyckiej wypowiedzi: „Dopóki słońce i księżyc są w górze, / Dopóki trzmiel nawiedza różę, / Dopóki dzieci różowe się rodzą” – będąca gwarancją bezpieczeństwa, przynajmniej na razie. Czym jednak kierowała się Dvořáková, gdy sekwencję trzech anafor – które z kolei Závada w swoim przekładzie zachował – zakłóciła poprzez zastąpienie neutralnego leksemu *dokud* przestarzałym wyrazem *dokavad*: „*dokavad* slunce s lunou na obloze svítí, / *dokavad* čmelák navštěvuje kvítí, / dokud se rodí děti jako z růže květ”? Tego nie wiadomo⁹⁶. Poza tą stylistyczną niezręcznością, tłumaczka dopuściła się kolejnego błędu, ponieważ nie zachowała kolejności wersów. Ponadto w oryginale wiersza pijak zasypia na brzegu chodnika, podczas gdy u Dvořákové pijak na trawniku jęczy przez sen – trudno stwierdzić, czemu ma służyć ta modyfikacja.

Oto przykład dla porównania – w oryginalnym tekście czytamy: „W dzień końca świata / Kobiety idą polem pod parasolkami, / Pijak zasypia na brzegu trawnika...”. W przekładzie Dvořákovéj natomiast: „V den konce světa / opilec na trávníku ze sna naříká, / pod slunečníky ženy polem kráčí...”.

Trzeci wiersz, do którego poczynimy pewne uwagi, powstał na francuskim wygnaniu poety w 1959 roku i jest dedykowany przyjaciółom, małżeństwu Watów, których losy życiowe były bliskie Miłoszowi. Oryginał pt. *Co było wielkie* porównamy z dwiema czeskimi wersjami. Autorami pierwszej z nich byli bracia Jiří i Emil Kovtunowie, a swój przekład opublikowali w 1963 roku w „Svědectví” Tigrida. Drugiego przekładu dokonała Vlasta Dvořáková, publikując go w „Světové literatuře” w 1969 roku, a następnie w zbiorowej antologii poezji Miłosza *Mapa času* wydanej w 1990 roku. W oryginale czytamy: „Co było wielkie, małem się wydało”. „Co bylo velké, to se malé zdálo” – tak brzmi przekład Dvořákovéj i jest to propozycja jak najbardziej poprawna. Kovtunowie natomiast wykorzystali nieoczekiwane czasownik *zvrtnout* ‘obrócić na nice’ (aspekt dokonany *zvrtno se*). Zastępujący najprostsze rozwiązanie – bliskie polskiemu oryginałowi *zdálo se* ‘wydało się’ – wariant *zvrtno se* wydaje się bardzo dziwny, chociaż *Slovník spisovného jazyka českého*⁹⁷ wskazuje na jedno ze znaczeń tej

⁹⁶ Por. *Slovník spisovného jazyka českého I. A–G*, Praha: Academia, 1989, s. 353.

⁹⁷ Por. *Slovník spisovného jazyka českého VIII. Z–Ž. Doplnky a opravy*, Praha: Academia, 1989, s. 448.

formy czasownikowej: ‘zmienić się w przeciwne, stać się odwrotnością’. W porównaniu z oryginałem w czeskim przekładzie braci Kovtunów dostrzegamy kolejną małą rozbieżność, dotyczącą wersu: „Co poraziło, więcej nie poraża. / Niebiańskie ziemie toczą się i świecą”. Tłumacze zdecydowali się go bowiem przełożyć tak: „Co potřeło nás, už nás neubíjí, / Krouží a svítí nebešťanské země”. Polski leksem *porazić* znaczy ‘sparaliżować, uderzyć, zaatakować, trafić’, podczas gdy czeski ekwiwalent *potřít*, według cytowanego słownika, jest wyrazem przestarzałym o znaczeniu ‘przewycięzać, pokonywać, niszczyć’, ale także – słowem potocznym i ekspresyjnym. Vlasta Dvořáková wybrała dla swojego przekładu rozwiązanie znaczenie bardziej odległe: „Co vyděsilo, to už nevyděsí”. W jego polskim oryginale: „Co poraziło, więcej nie poraża”, wyczuwamy obawę, a może i strach przed zniszczeniem. Również słowo *vyděšení* ‘wystraszenie, przerażenie, wstrząśnięcie’ można rozumieć jako idiom „wyprowadzić kogoś z równowagi”. Zdecydowanie niedopuszczalna jest jednak forma *nebešťanské země* – „niebiańska ziemia” w znaczeniu ‘ziemia zamieszkała przez niebian’ – którą zastosowali Kovtunowie. Niebianin jako obywatel niebios – być może jest to propozycja do zaakceptowania, ale w tym kontekście znacznie właściwszy wydaje się zwrot: „Nebeské země točí se a svítí”. Zakończenie wiersza – w oryginale: „Jak dawno, dawno, puszczam łódki z kory” – zostało w obydwu czeskich przekładach przetłumaczone dobrze. Kovtunowie przełożyli je dosłownie: „Jak dávno, dávno pouštím loďky z kůry”, z kolei Dvořáková wybrała wersję: „Jak kdysi, kdysi, pouštím loďky z kůry”. W języku czeskim częste jest połączenie *kdysi dávno*, dlatego też obydwa tłumaczenia można uznać za adekwatne.

Tych kilka uwag o przekładach wierszy Miłosza można by poszerzyć o wiele innych przykładów nieścisłości, pomyłek czy niedopatrzeń. Wszystkie przełożone w przeszłości na język czeski teksty polskiego poety trzeba by było zrewidować i usunąć ewidentne błędy. Pomocne w tym mogłoby być niniejsze omówienie.

przel. Anna Justyna Dragan

CZEŚLAW MIŁOŚZ’S POETRY IN CZECH TRANSLATIONS

Czech translators have been introducing a significant part of Czesław Miłosz (1911–2004) works into the Czech background for more than 70 years. Their collection contains both his poetic and prose texts. The first period of this process began in 1946, when Jaroslav Závada published the poem *Miasto* [The City] from the collection *Ocalenie* [Rescue], 1945, in the first volume of the Brno magazine “Blok” [“Block”]. In 1947 the anthology of new Polish poetry, *Pochodně. Výbor z polské poezie 1938–1945* [The Torches. A Selection of Polish Poetry 1938–1945] was published. It contained Polish poetry texts written between 1938–1945 (including Miłosz’s lyrics). In the second period after 1948 and until 1968, readers were not positively disposed to the translations of Miłosz’s works, due to the political situation in Czechoslovakia. Not until 1969, the time of the so-called Prague Spring, did the

magazine entitled “Světová literatura” [“World Literature”] (translator V. Dvořáčková) publish 13 poems by Miłosz. Apart from the official publishing circle, i.e. in exile, the Tigrid’s magazine “Svědectví” [“Testimony”], in 1963 14 Miłosz’s poems were published thanks to Kovtun brothers. The third period was set in the 1980s. In the Olomouc Samizdat magazine “Ječmínek” [“Little Barley”], from October 1981 to the end of 1987, the translations of Miłosz’s poems and prose texts were published thanks to Olomouc Polish scholar, Václav Burian. The fourth period began in the 1990s and lasts until present. It represents the top of Czesław Miłosz’s works in terms of the quantity and quality of Czech translations together with the introduction of his artistic achievements into the Czech background.

Keywords: Czesław Miłosz, poetry, Czech translations, first period: 1946–1948, second period: past 1948–1968, third period: 1968–1990, fourth period: 1990s until present

Prof. PhDr. Marie Sobotková, CSc. – profesor emerytowana, w latach 1995–2012 kierowniczka Sekcji Filologii Polskiej w Katedrze Sławistyki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. Pałackiego w Ołomuńcu. Od 2003 do 2016 roku była przewodniczącą rady studiów doktoranckich na kierunku: porównawcza filologia słowiańska. W ciągu ostatnich 20 lat prowadziła 31 prac dyplomowych (magisterskich), była promotorką 9 rozpraw doktorskich zrealizowanych w ramach programu doktoranckiego ww. kierunku. Napisała ponad 100 studiów i artykułów oraz 6 monografii książkowych. Jest członkiem-założycielem Stowarzyszenia Polskich i Zagranicznych Nauczycieli Kultury Polskiej i Języka Polskiego jako Obcego „Bristol” (1997). Aktualnie należy do Komitetu Polsko-Czeskiego Towarzystwa Naukowego oraz wchodzi w skład redakcji szeregu czasopism naukowych w Czechach i za granicą. W 2013 roku, za wybitne osiągnięcia w krzewieniu języka polskiego i kultury polskiej za granicą, otrzymała Nagrodę Polonicum, przyznawaną przez Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców „Polonicum” Uniwersytetu Warszawskiego. Została też odznaczona Orderem Zasługi RP. Specjalizuje się w zagadnieniach historii literatury polskiej od najdawniejszej do współczesnej oraz czesko-polskich stosunków literackich i kulturalnych od wieku XVI do współczesności.